

Második felolvasás.

Utóbbi előadásomban egy nagyfontosságú tárgyra hívtam fel az önök figyelmét, t. i. a társadalom munkás osztályának emelésére. A vizsgálat alá vett pontok voltak, először: miben áll ezen emelés; másodszor: az ennek kivihetősége ellen felhozott ellenvetések; harmadszor: azok a körülmények, melyek azt jelenleg megkönnyítik és reményt adnak, hogy az mind inkább inkább elérhető.

Az első pont vizsgálásánál annak kifejezésével kezdtem, hogy miben nem áll a munkás osztály emelése, és aztán annak tényleges megmutatására tértem, hogy miben áll. Nincs időm a gondolatmenetet, a melyen haladtunk, ismételni, azt az önök emlékezetére kell bíznom. Az előmbe tűzött szűk határok közt kénytelen voltam főképpen azon szellemi emelés vizsgálására szoritkozni, melyre a munkásnak törekedni kell; ámbár ezen tárgy fejtegetésénél megmutattam azon erkölcsi, vallásos és társadalmi javulásokat is, melyek az ő igazi méltóságához tartoznak. Megjegyeztem, hogy a munkásnak éppen úgy észlelőnek, gondolkozónak, értelmes embernek kell lenni, mint munkásnak; és hozzá tettem ez állítás közelebbi meghatározásait, miket az ő különös üzlete, kézi munkával való mindennapi foglalkozása megkíván. Most áttérek azon ellenvetések megvizsgálására, a melyek sokak lelkében támadnak, midőn a munkás rendeltetéséről ily nézetek nyilvánulnak és ez lesz már a mi második pontunk.

II.

Először is azt hozzák fel ellenvetésül, hogy a munkás tömeg nem rendelkezhetik sokféle könyvekkel, sem az olvasással sok időt nem tölthet; miként szerezhetik tehát meg azt a gondolkozási erőt és azon nagy eszméket, a melyeket előbbi előadásomban tárgyal-

tam? Ez ellenvetés azon uralkodó hajlamból származik, mely a szellemi műveltséget a könyvtudóssággal özszezavarja. Némelyek azt látszanak hinni, hogy a varázslás bizonyos neme rejlik a nyomtatott papirban, s a betük magasabb rendű ismeretet adnak, mint a minőt más forrásból merithetni. Az olvasást úgy tekintik, mint a szellemi kitünőségre vezető főutat. Ez előítéletet előbbi megjegyzéseimben hathatósan megtámadtam; de ez sokakon oly nagy hatalmat vett, hogy még némi megfontolást érdemel. Én nem fogom az ellenvetés megczáfolását azzal kísérteni meg, hogy a könyveket kisebbitsem. A jó könyvek valóban többet érnek, mint az aranybányák, azok előtt, a kik azokat meg tudják érteni. Ezek az elmúlt idők nagy embereinek lehellei. A lángész nincs azokban, mint olykor mondják, bebalzsamozva, hanem örökre él. De nincs szükségünk sok könyvre, hogy az olvasás nagy céljának megfeleljünk. Egy kevés jobb, mint sok; és egy kis idő, a kevés komoly tanulmányozásának szentelve, elegendő a gondolkozást eleveníteni s a szellemet gazdagítani. A legnagyobb emberek nem voltak könyvmolyok. Gyakran ismétlik, hogy Washington nem volt nagy olvasó. A könyvekből szerzett ismeretek rendesen kevesebbet érnek, mint a tapasztalásból és gondolkozásból nyert igazságok. Valóban, napjainkban az olvasásból szerzett legtöbb ismeret, csekély észmegegerőltetéssel nyerve, és róla ritkán vagy sohasem elmélkedve, s haszonra nem fordítva, nagyobbára csak üres látvány. Események, melyek a lelket komoly gondolkozásra s belső segédforrásainak erélyes alkalmazására indítják, sokkal többet tesznek a lélek emelésére, mint napjaink legtöbb tanulmányai. A köztünk olvasott könyvek közül kevés érdemli meg az olvasást. A legtöbbnek nincs önmagában életereje, a mit bizonyít az, hogy már születésök évében elhalnak. Nem származván gondolkozó főkből, miként ébreszthetnék fel a gondolkozást? Az olvasás egy nagyrésze városunkban haszontalan, szinte azt mondám, veszélyes. Nagyon sajnálnám, ha azt kellene látnom, hogy munkásaink a maguk foglalkozását ifju hölgyeink és uracsaink egy részének olvasmányával cserélik fel, a kik úgy tekintik az észet, mint a mely mulatságra adatott nekik, a kik olvasnak, mint a hogy látogatóba mennek, gyönyörködés végett, a kik sohasem vitatnak nagy igazságokat, s az ész működését nem irányozzák azon tárgyakra, a melyek elméjükbe ötlenek. Az ész

méltósága iránti ezen érzéketlenséggel, a léleknek ezen felszines olvasásban való elfecsérlésével nem látom át, minő orzával igényelnek maguknak felsőbbtséget a munkások felett, a kik egy dolgot legalább alaposan értenek, t. i. mesterségöket és a kik valami hasznost tesznek magukért és embertársaikért. A könyvek nagy haszna az, hogy gondolkozásra emel; hogy oly kérdésekre irányoz, a melyeken nagy emberek századokig dolgoztak; hogy anyagokkal lát el ítélő tehetségünk, képzelődésünk és erkölcsi érzésünk gyakorlására; hogy nálunknál magasabb szellemekből lehel belénk erkölcsi életet, és a könyvek e jótéteményét azok is élvezhetik, a kiknek nincs sok idejük elvonult tanulmányozásra.

Azoknak, kik oly igen sajnálkoznak a munkás osztályokon, mivel ezek nem élhetnek könyvtárakban, nem kell elfeledniök, hogy az igazság, világosság és lelki felmelkedés legfőbb forrásai nem a könyvtárak, hanem belső és külső tapasztalásunk. Az emberi élet örömeivel és búgondjaival, terheivel és enyhületével, vétkeivel és erényeivel, mély szükségeivel, komoly változásaival és megtorlásaival, a mint ezekkel minden lépten, nyomon találkozunk: minő könyvgyűjtemény ez! és ki ne kivánná ezt tanulmányozni? Minden emberi lény egy könyv, mely méltó a tanulmányozásra. A világon legszabadabban forgó könyvek azok, a melyek az emberi élet képeit festik előnkbe. Menynyivel képzőbb az eredeti, az élet maga, ha olvasni tudnók? A munkás előtt mindég nyitva áll ez a könyv; és a mi több, a munkás mindennap egy kötetet ír, oktatóbbat, mint minden emberi szerzemény, értem saját életét. A legnagyobb lángész munkája sem taníthat minket annyira, mint az emberi természet nyilatkozása saját lelkeink rejtekeiben, saját szenvedélyeink tetteiben, saját értelmünk működéseiben, a jutalmazásokban és büntetésekben, melyek jó és rossz tetteinket követik, a jelennel való elégületlenségben, az önkénytes gondolatokban és törekvésekben, a melyek minden ember élettörténetének egy részét képezik. Tanulmányozása saját történetünknek gyermekségünk óta; kifejlődésünk minden fokainak; a jó és rossz befolyásoknak, a melyek minket környeztek; gondolkozásmódunk és akaratunk változásainak és azon nagy áramlatnak, mely jövő boldogságunk vagy szerencsétlenségünk felé ragad: oly tanulmány, mely minket nemes módon bölcsékké tesz; és kinek nincs közülünk szabadsága az örök igaz-

ság ezen forrásához jutásra? Hát nem tanulmányozhatja és nem értheti-e a munkás is azokat a lapokat, melyeket saját keblébe folytonosan ír?

Ezen megjegyzésekkel ama hamis nézetet igyekeztem eloszlatni, a melybe maguk a munkások is beleesnek, t. i. hogy ők a könyvek hiányában keveset tehetnek a gondolkozási erő s tartalom megszerzésére. Most azon előítéleteknek fordulok, a melyek inkább más osztályoknál divatozók. Ezek közül egyik legközönségesebb az, hogy a sokaságnak nem hivatása gondolkozni, tanulni, lelkét kiművelni, mivel az Isten rendelete szerint kiváltságolt keveseknek kötelessége érettek gondolkozni. „A gondviselés“, mondják ők, „támaszt felsőbb lelkeket, a kiknek kötelessége az igazságot nemünk többi részének számára fölfedezni. Gondolkodás és kézimunka nem férnek meg együtt. A munka-felosztás a természet nagy törvénye. Egyik embernek fejével, másiknak kezével kell a társadalmat szolgálni; hadd tartsa meg mindenik osztály a maga munkakörét.“ Én tiltakozom ezen elvek ellen! Tagadom, hogy bármely egyénnek vagy osztálynak is kizárólagos joga van a gondolkodásra. Ki tud az emberek közül megbizatást felmutatni Istentől arra, hogy testvérei helyett gondolkozzék, hogy a tömeg eszét szenvedőlegesen alakítsa, és saját képét, mintha azok viaszból volnának, reájok nyomja? Éppen ugy követelhetnék egyes emberek a világosság és levegő, a látás és lélegzés szabadalmát, mint a gondolkodását. Nem oly közös adomány-e az ész, mint a látás és lélegzés szervei? Nem oly szabadon terjed-e szét az igazság, mint a légkör vagy a nap sugarai? Képzeltetjük-e, hogy Isten legfelségesebb adományai: az értelem, képzelem és erkölcsi erő csak állati szükségünk kielégítéseért adattak volna? hogy a haladás természetes eszköze: az öncselekvés valakitől meg volna tagadva? Hogy robotmunka által kellene kimerülnie? A végre volna-e az emberek tömege teremtvé, hogy szörnyszülött legyen? hogy egynehány szervben és tehetségben gyarapodjék s a többiben elsatnyuljon, elsenyvedjen? Vagy a végre teremtvé, hogy az emberi természet minden erőit, különösen a jobbakat és legjellemezőbbeket kiművelje? Egy ember sem áll, még a legcsekélyebb sem, csupa kézből, csupa csontokból és izmokból. A lélek fontosabb az emberi természetre és maradandóbb, mint a tagok; és az lenne e lélek végzete, hogy

ság ezen forrásához jutásra? Hát nem tanulmányozhatja és nem értheti-e a munkás is azokat a lapokat, melyeket saját keblébe folytonosan ír?

Ezen megjegyzésekkel ama hamis nézetet igyekeztem eloszlatni, a melybe maguk a munkások is beleesnek, t. i. hogy ők a könyvek hiányában keveset tehetnek a gondolkozási erő s tartalom megszerzésére. Most azon előítéleteknek fordulok, a melyek inkább más osztályoknál divatozók. Ezek közül egyik legközönségesebb az, hogy a sokaságnak nem hivatása gondolkozni, tanulni, lelkét kiművelni, mivel az Isten rendelete szerint kiváltságolt keveseknek kötelessége érettek gondolkozni. „A gondviselés“, mondják ők, „támaszt felsőbb lelkeket, a kiknek kötelessége az igazságot nemünk többi részének számára fölfedezni. Gondolkodás és kézimunka nem férnek meg együtt. A munka-felosztás a természet nagy törvénye. Egyik embernek fejével, másiknak kezével kell a társadalmat szolgálni; hadd tartsa meg mindenik osztály a maga munkakörét.“ Én tiltakozom ezen elvek ellen! Tagadom, hogy bármely egyénnek vagy osztálynak is kizárólagos joga van a gondolkodásra. Ki tud az emberek közül megbizatást felmutatni Istentől arra, hogy testvérei helyett gondolkozzék, hogy a tömeg eszét szenvedőlegesen alakítsa, és saját képét, mintha azok viaszból volnának, reájok nyomja? Éppen ugy követelhetnék egyes emberek a világosság és levegő, a látás és lélegzés szabadalmát, mint a gondolkodását. Nem oly közös adomány-e az ész, mint a látás és lélegzés szervei? Nem oly szabadon terjed-e szét az igazság, mint a légkör vagy a nap sugarai? Képzeltetjük-e, hogy Isten legfelségesebb adományai: az értelem, képzelem és erkölcsi erő csak állati szükségünk kielégítéseért adattak volna? hogy a haladás természetes eszköze: az önceselekvés valakitől meg volna tagadva? Hogy robotmunka által kellene kimerülnie? A végre volna-e az emberek tömege teremtvé, hogy szörnyszülött legyen? hogy egynéhány szervben és tehetségben gyarapodjék s a többiben elsatnyuljon, elsenyvedjen? Vagy a végre teremtvé, hogy az emberi természet minden erőit, különösen a jobbakat és legjellemzőbbeket kiművelje? Egy ember sem áll, még a legcsekélyebb sem, csupa kézből, csupa csontokból és izmokból. A lélek fontosabb az emberi természetre és maradandóbb, mint a tagok; és az lenne e lélek végzete, hogy

eltespedjen? A gondolkozás nem joga és kötelessége-e mindeneknek? Az igazság nem egyaránt becses-e mindenekre nézve? Az igazság nem oly nyilván természetes tápláléka-e a léleknek, mint az egészséges gabonaszem a testnek? A szellem nem oly nyilván a gondolkozásért van-e, mint a szem a vilgosságért, a fül a hangért? Ki merészli ezt meggátolni természetes működésében, természetes elemében és jóllétében? Némelyek, kétségkívül, inkább meg vannak áldva mint mások, s tudományosabb életre vannak kiválasztva. De az ilyen emberek feladata nem az, hogy mások helyett gondolkozzanak, hanem az, hogy őket erőteljesebben és hatályosabban gondolkozni tanítsák. A nagy szellemek azért vannak, hogy másokat nagyokká tegyenek. Fensőbbiségüket nem arra kell használniok, hogy a sokaságot szellemi szolgaságba vessék, hogy felettök szellemi zsarnokságot állítsanak fel, hanem arra, hogy a szunynyadásból felverjék és önitéltre segítsék. A világosságnak és életnek, a mely egy lélekben fakad, meszsze és szélesen ki kell ömleni. Az emberiség ellen elkövetett minden árulások közt egy sincs rosszabb, mint azé, a ki arra fordítja nagy szellemi erejét, hogy kevésbbé szerencsés testvérei értelmét elnyomja.

Kik a tömeget gondolkozásra hivatottnak nem tartják, azt erősítik némelykor, hogy az a legjobb esetben is csak keveset tanulhat, és hogy ez a kevés valószínűleg több kárt okoz, mint használ. A „kevés tanulás“, mondják „veszedelmes dolog; „apró kortyok“ az ismeret poharából rosszabbak, mint maga a tudatlanság. A néptömeg, mondják, semminek sem képes a mélyére jutni, s ha gondolkozásra szoktatják, az lesz a vége, hogy csakis a félszeg gondolkozóknak egy veszélyes faja képződik.“

Ezen okoskodásnak először is az a gyengéje van, hogy igen sokat bizonyít; mert ha igaz volna, azt bizonyítaná, hogy a társaságnak egy osztályából sem kell senkinek gondolkozni. Mert szeretném kérdeni: kicsoda képes valaminek a mélyére jutni? Kinek nem „kevés“ a tanulása? Kinek nem „aprók“ az ismeret poharából huzott „kortyai“? Ki tanulta ki közülünk a természet egyetlen jelenetének vagy a történelem egyetlen eseményének mélységét? Ki nem áll meg közülünk bámészkodva egy fövényszem rejtelmes volta előtt? Mily korlátolt a legszélesebb belátás köre is? De hát semmi értéke se volna ismeretünknek azért, mert oly csekély? Meg-

vessük-e a tanulságokat, melyeket a teremtés ezen könyvében, az emberi tapasztalat ezen szűk keretében szerzünk, mivel egy határtalan világ-egyetem terjed ki körülünk, a melynek kinyomozására nincsenek eszközeink, s a melyben föld, nap és bolygók egy pontba tűnnek el? Meg kellene gondolnunk, hogy az ismert, bármily kevés legyen is, öszhangzatban van a határtalan ismeretlennel, és egy lépés arra felé. Azt is meg kellene gondolnunk, hogy a legfontosabb igazságok az ismeret szűk korlátai közt is öszszegyűjthetők. Isten éppen oly igazán kijelenti magát a legkisebb művében, mint a legnagyobbakban. Az emberi természet elvei jobban kitanulhatók egy családban, mint a világtörténelemben. A véges a végtelennek kijelentése. A nagy eszmék, a melyekről korábban szólottam, mindenkitől elérhetők, a ki szomjuhozza és őszinte lélekkel keresi az igazságot. Még csak azt adom hozzá, hogy a munkás osztály most nincs az ismeret oly szűk adagaira kárhóztatva, hogy gunyt érdekeljen. Sokan közülök többet tudnak a külső világról, mint az ókor minden bölcsei; és a kereszténység oly mélységeit nyitotta fel előttök a szellemi világnak, a melyeknek megértésére királyok és proféták nem voltak kiváltságolva. Hogy lehetne tehát őket, mint hasznos gondolkozásra képteleneket, szellemi tétlenségre kárhóztatni?

Mondják olykor, hogy a sokaság gondolkozhatik az élet szokásos foglalkozásairól, de nem magasabb tárgyokról, s különösen a vallásról. Ezt, mondják, tekintély után kell elfogadni; erről az emberek rendesen nem tudnak saját ítéletet alakítani. De éppen ez az utolsó tárgy, melyben az egyénnek szabad volna magát a mások parancsszavának alárendelni. Semmi más tárgyban nincs oly érdeke; semmi másban sem oly fontos, hogy saját lelke és szive oly bensőleg elfoglalva legyen, semmi más tárgyban sincs oly kézügyben levő segédeszköze az önitételre; és semmi más mezőn sem valószínűbb, mint a történelem mutatja, hogy azoktól, a kik helyette a gondolkozás fáradságát átveszik, tévutra vezettetik. A vallás oly ügy, a mely minden lélek előtt nyitva áll. Nagy igazságainak magában a lélekben van az alapja, s azok bizonyítékai minden oldalról körülvesznek minket. Isten nem rejtette a maga léte-
lének ismeretét egynehány idegen nyelven irt könyvbe, sem az iskolák és bölcsészek könyvtáraiba nem zárta; hanem felírta ne-

vét az égre és földre, sőt a legparányibb állatra és növényre is; és igéje, mint Jézus tanítja, nem adatott át irás- és törvénytudóknak, hanem prédikáltatik a szegényeknek, az emberi sokaságnak, hegyeken, utczákon és tengerpartokon. Ne mondja nekem senki, hogy a sokaság tényleg tekintélyre vagy mások szavára fogadja el a vallást. Én azt felelem, hogy az ekként elfogadott hit csekély becsünek látszik előttem. A szegény ember hitében az a becses, az élő, a hathatós rész, a minek észszerűségét és jeles voltát ő maga is átlátja; az, a mi magát az ő felfogása, lelkiismerete és szive előtt igazolja; az, a mi lelke mély szükségérzetének megfelel és a minek bizonyosságát saját belső és külső tapasztalatában bírja. Hitének minden más részei, melyeket vak hittel fogad el, és melyekben az igazságnak és isteniségnek semmi jeleit nem látja, kevés vagy éppen semmi jót sem tesznek neki. Sőt igen sokszor ártanak neki, mert egyszerű eszét megzavarják, mert a hittudósok költeményeit és mesterkéltségeit, a szeretet és igazság, az alázat és Istenben való gyermeki bizalom világos parancsainak helyébe teszik. Valamig az a nézet volt érvényben, hogy a vallás azáltal boldogítja a világot, ha rablánczra fűzi, ha rettegést ébreszt, és rendőrségi eszközül szolgál: mindaddig természetes volt a tekintélyben és hagyományban, mint vallás terjesztés eszközeiben bizni, mindaddig kívánatos volt maga a dolog iránti gondolkozást és vizsgálódást elnyomni. De most, miután megtanultuk, hogy a vallás igazi hivatása tiszta és felemelő érzéseket gerjeszteni és hogy az embert észszerű hódolattal és felvilágosult szeretettel kösse az Istenhez: valami természet-ellenes van abban, hogy a vallás az emberi nem sokaságának gondolkozása és tanulmányozása alól elvonassék.

Áttérek egy más előítéletre. Felhozták, hogy a rangkülönbség lényeges kelléke a társadalmi rendnek, és hogy az elenyészik, ha a gondolkozó erőt minden emberben kifejtik. Ezen ellenvetés ugyan, a melyre Európában oly rendkívüli súlyt fektetnek, itt nálunk szinte kiveszett; mindazáltal még elég maradt fenn belőle közöttünk arra nézve, hogy figyelmet érdemeljen. Azt felelem tehát: káromlás a társadalmi rendről azt tenni fel, hogy az a maga fentartásáért, az emberi lények nagy sokaságának tudatlanságba és szolgaságba való visszavetését követeli; és káromlás a teremtőről azt tenni fel, hogy ő az álladalmak alapjául okos teremtményei többségének rend-

szeres elnyomását kívánja. Ez a feltevés sokkal kézzelfoghatóbb esztelenség, sokkal természetellenesebb, hogy sem hosszásabb megcáfolást kívánna. Én a rangfokozatnak semmi szükségét sem látom, akár a társadalmi rend, akár bármi más cél érdekében. A foglalkozások és életmódok sokfélesége igen is kívánatos; az embereknek követniök kell geniusukat s minden hasznos és törvényes módon alkalmazniok erőiket. Én nem ohajtok egyforma világot; mi most is nagyon egyformák vagyunk. A divatkór, mely egyik kísérője a rangvágynak, folyvást gátolja az emberi erők szabad kifejlődését. Hadd legyen közöttünk a foglalkozások legnagyobb változatossága! De ez nem foglalja magában annak szükségét, hogy a társadalom kasztokra vagy rangfokozatokra oszoljék, vagy hogy egy bizonyos szám magának felsőbbiséget követeljen, s mint elkülönített faj, a több emberektől elváljon. Az emberek működhetnek az élet különböző köreiben és mégis elismerhetik egymáshoz való testvéri viszonyaikat, megbecsülhetik egymást, s barátságos közlekedésben lehetnek egyik a mással. Az emberek, kétségkívül, főlebb fogják becsülni azok barátságát és társaságát, a kikkel leginkább rokonszenveznek; de ez nem annyit tesz mint rangot vagy kasztot alakítani. Az értelmes ember, például, felkeresi az értelmest, s a kegyes azokat, kik az Istent félik. Tegyük fel már, hogy az értelmes és a vallásos, valamely széles, látható megkülönböztetés által elválnak a társadalom többi részétől, s maguk számára egy elzárt kört alakítanak; hogy a csekélyebb szellemi és erkölcsi míveltséggel bíró emberektől megtagadják a házukba menetelt s a menynyire csak lehet megfosztják a velök való közlekedés alkalmától: vajjon nem kelne e fel a társadalom, mint egy ember, e kevély kizárólagosság ellen? S ha már értelmesség és kegyesség nem lehetnek a kasztképzés alapjai, minő alapon huznának válaszfalat maguk körül s alakítanak magukat egy felsőbb osztálylyá azok, a kiknek nincs más megkülönböztető jegyök, csak a gazdagság, fényesebb öltözet, gazdagabb fogatok és diszesebb házak? Hogy némelyek gazdagabbak lesznek mint mások, az természetes és szükséges, és csak durva jogmegsértések által lenne meggátolható. Hagyjátok az emberekre tehetségeik szabad használatát és némelyek többet halmoznak össze, mint szomszédjaik. De jó módunak lenni, nem annyit tesz, mint felsőbb állásunak lenni, és nem kellene az em-

szeres elnyomását kívánja. Ez a feltevés sokkal kézzelfoghatóbb esztelenség, sokkal természetellenesebb, hogy sem hosszasabb megczáfolást kívánna. Én a rangfokozatnak semmi szükségét sem látom, akár a társadalmi rend, akár bármi más cél érdekében. A foglalkozások és életmódok sokfélesége igen is kívánatos; az embereknek követniök kell geniusukat s minden hasznos és törvényes módon alkalmazniok erőiket. Én nem ohajtok egyforma világot; mi most is nagyon egyformák vagyunk. A divatkór, mely egyik kísérője a rangvágynak, folyvást gátolja az emberi erők szabad kifejlődését. Hadd legyen közöttünk a foglalkozások legnagyobb változatossága! De ez nem foglalja magában annak szükségét, hogy a társadalom kasztokra vagy rangfokozatokra oszolják, vagy hogy egy bizonyos szám magának felsőbbiséget követeljen, s mint elkülönzött faj, a több emberektől elváljon, Az emberek működhetnek az élet különböző köreiben és mégis elismerhetik egymáshoz való testvéri viszonyaikat, megbecsülhetik egymást, s barátságos közlekedésben lehetnek egyik a mással. Az emberek, kétségkívül, főlebb fogják becsülni azok barátságát és társaságát, a kikkel leginkább rokonszenveznek; de ez nem annyit tesz mint rangot vagy kasztot alakítani. Az értelmes ember, például, felkeresi az értelmest, s a kegyes azokat, kik az Istent félik. Tegyük fel már, hogy az értelmes és a vallásos, valamely széles, látható megkülönböztetés által elválnak a társadalom többi részétől, s maguk számára egy elzárt kört alakítanak; hogy a csekélyebb szellemi és erkölcsi miveltséggel bíró emberektől megtagadják a házukba menetetl s a menynyire csak lehet megfosztják a velök való közlekedés alkalmától: vajjon nem kelne e fei a társadalom, mint egy ember, e kevély kizárólagosság ellen? S ha már értelmesség és kegyesség nem lehetnek a kasztképzés alapjai, minő alapon huznának válaszfalat maguk körül s alakítanak magukat egy felsőbb osztálylyá azok, a kiknek nincs más megkülönböztető jegyük, csak a gazdagság, fényesebb öltözet, gazdagabb fogatok és diszesebb házak? Hogy némelyek gazdagabbak lesznek mint mások, az természetes és szükséges, és csak durva jogmegsértések által lenne meggátolható. Hagyjátok az emberekre tehetségeik szabad használatát és némelyek többet halmoznak össze, mint szomszédjaik. De jó módunak lenni, nem annyit tesz, mint felsőbb állásunak lenni, és nem kellene az em-

berek közt válaszfalat képezni. A gazdagságnak a legkisebb tekintélyt sem kellene a gazdag számára biztosítani. Az egyedüli különbségek, a melyek elismerendők lennének: a lélek, a jellemzilarádság, a megvesztegethetlen becsületesség, a közhasznuság, a művelt ész és az igazság keresésében való hűség különbségei. Az embert azon mértékben kellene mindenütt tisztelni és becsülni, a mint ehez méltó igényei megvannak. Nem látom át, miért ne lehetne egy ily ember, ha durva szövetben is, de csinosan öltözve, tisztelt vendég a legpompásabb termekben és a legfényesebb társaságokban is. Egy ember végtelenül többet ér, mint a salonok, öltözékek és az egész világ pompája. Ő arra teremtett, hogy mindezeket lábával tapodja. Mily bánatalom az emberiség ellen, az öltözék és burtorzat iránt jelenleg mutatkozó hódolat, mintha bizony a selyemhernyók és szövőszékek, az ollók és tűk valami nemesebbet tudnának létrehozni mint az ember! Minden jó embernek tiltakozni kellene egy oly kaszt ellen, a mely külső gazdagságra van alapítva, mivel ez a külsőt a belső, az anyagit a szellemi fölé emeli; mivel az, felületes és mulandó különbségek iránti gyalázatos kevélységből származik; mivel elidegeníti az embert testvéreitől, szétszaggatja a közös emberiség kötelékét, s féltékenységet, fenhéjazást, és kölcsönös roszakaratot szül. Szükséges lehet-e ez a társadalmi rendre? Igaz, hogy oly országokban, hol a néptömeg tudatlan és szolgalelkű, egy felsőbb és szentelt tekintélylyel körített rend oda működik, hogy azt a kihágásoktól visszatartóztassa. Egy ilyen rend bizonyos tiszteletérzést áraszt el, a mely többé kevésbé feleslegessé teszi erőszak és büntetés alkalmazását. De jó lesz megjegyezni, hogy ugyanazon eszközök, melyek a társadalom egyik állapotában a rendet fentartják, egy másikban az elégedetlenség és rendetlenség fő izgatói lehetnek, és ez főképpen az arisztokracziáról vagy előkelők rendéről áll. Nyers időkben ez megfékezi a népet; de ha a nép lassanként saját jogainak s az emberi nem többi részéveli lényeges egyenlőségének öntudatára ébredett, akkor természetesen enyészni kezd a rang iránti jámbor tisztelet s gyanakodásba, féltékenységbe, az elkövetett jogtalanságok érzésébe, s az ellentállás hajlamába megy át. Ugyanazon intézmény, mely egykor korlátolt, most kihívólag hat. Ezen változáson megy most át Europa. Az a különös csalódás, hogy egy ember, mivel csillagot vagy rend-

szalagot hord, vagy czimmel született, egy más fajhoz tartozik, muló félben van; és a társaságnak egy sor forradalmon, csendesen vagy véresen, kell átmenni, míg a különbségek helyét, a melyek eredetileg erőszakkal állottak elő, egy természetesebb rend foglalja el. Így az arisztokrácia a helyett hogy rendet eszközölne a társadalomban, azt vonaglásba hozza. Ily lehetlenség, hogy önkényes emberi rendezések állandólag lealacsonyítsák az emberi természetet, vagy szétdulják az igazság és szabadság elveit.

Tudom, azt fogják mondani, hogy az erkölcs és izlés finomságának hiánya az alsóbb osztályokban, szükségképpen még akkor is mint alsóbb kasztot fogja őket tartani, ha minden politikai egyenlőtlenség el lesz törölve. Elismerem a finom erkölcsök hiányát a sokaságban, és megengedem, hogy ez akadály a műveltekkel való társalgásra nézve, jóllehet gyakran nagyítás van a dologban. De ez oly válaszfal, a melynek enyészni kell és enyészni fog, a mint a művelődés eszközei a közönség közt elterjednek. Ez a rossz egy életmóddal sincs szükségképpen öszszekötve. Egy értelmes utazó *) beszéli, hogy Norvégiában, egy oly országban, mely sokat nélkülöz a mi előnyeinkből, az illemes erkölcs és udvariasság minden osztályok közt el van terjedve, és „ama nyers modor a beszédben és társas életben, a mely oly szembeötlő Angliában a társadalom alsóbb osztályainál, ott nem található.“ Nem sok századdal ezelőtt, a legfelsőbb rendek társalgása Európában gyöngédtelenség- és nyerseséggel volt bészenyenezve; de az idő eltörölte ezen foltokat, és ugyanazon ok távolítja most el azt, a mi visszataszítólag hat azok közt, a kik kezeikkel dolgoznak. Nem tudom hinni, hogy nyers erkölcsök, durva társalgás, szennyves elhanyagoltság, undok szokások, nyerseség és illetlenség a társadalom bármely osztályában is nemzedékről nemzedékre szükségképpen kellene hogy alászálljanak. Nem látom át, hogy tisztaság, módosság, gyöngédség, szivélyesség s a mások érzései iránti kimély miért ne válhatnának a munkás emberek szokásaivá. Az erkölcsök tekintetében kétségkívül változás van köztök folyamatban. Engedjétek reméllenünk, hogy ez jobbra való változás lesz; hogy ők a műveltségről nem fognak hamis nézeteket elfogadni; hogy ők ki fogják kerülni szolgálai majmolását

*) L. Laing norvégiai utazását.

annak, a mi magában üres és hazug, és az igazi természetes udvariasságnak külső fitogtatással való felcserélését. Szerencsétlenségre csak tökéletlen minták vannak előttök, a melyek után magukat képezhetnék. Nemcsak egy osztály van, melynek az erkölcsökben reformra van szüksége. Nekünk mindnyájunknak egy új társadalmi érintkezésre van szükségünk, mely valódi nemes finomságot leheljen, mely egyesítse a műveltség két fő elemét, az önbecsülést s a mások jogai és érzelmei iránti gyöngéd tekintetet; mely legyen fesztelen, durvaság nélkül és komoly, merevség nélkül; mely legyen udvarias, mégis hőszivü; s melyben a közlekedés legyen őszinte, mesterkéletlen, önként jövő, minden önhittség és igénykedés távolléte és annak tudata által, hogy a szivtelen kigunyolástól biztosak vagyunk. E nagyszerű reform, a mely, meg vagyok győződve, el fog jöni, oly boldogságot hozand magával, mely eddigelő még kevéssé ismert a társas életben, és honnan jöjön ez? Minden osztályok bölcs és önzéstelen embereinek közre kell működni erre, és én nem látom át, hogy a munkás osztályok miért ne vehetnének részt e munkában. Valóban, midőn látom életök egyszerűbb voltát és a kereszténység szelleme iránti nagyobb fogékonyságukat, nem tudom, vajjon az erkölcsi műveltség „arany korának“ nem éppen azok közt kell-e kezdődni, a kiknek finomsághiánya most annyira kétségbeejtő.

Ezen megjegyzésekben „előítéletek“ nevet adtam a rangot és annak szükségét illető régi véleményeknek, hogy a nép a sok gondolkozástól távol tartandó. De megengedve, hogy ezen véleményeknek igazi alapjuk van; feltéve, hogy minden korszakok közt a hűbéri volt a legboldogabb, midőn az arisztokrácia virágjában és dicsőségében volt, midőn a nemes, feljül állván a törvényeken, több gyilkolást követett el egyetlen évben, mint a nép huszban; feltéve, hogy legjobb a munkásra nézve, hogy gondnélküli tudatlanságban éljen és meghaljon; mindezt feltéve, és hogy van okunk irigylőleg tekinteni vissza a multa — egy dolog világos: a mult eltűnt, a lovagvár összeomlott, az osztályok közötti távolság nagyon elapadt. Szerencsétlenségre bár, ha ugy tetszik, elég hogy a nép elkezdett gondolkozni, cselekvésének, szenvedésének és hitének okai után tudakozódni s a multat kérdőre vonni. A régi varázs eltűnt, a régi támaszok összetörték. Az embereket nem lehet többé

pompával, egyenruhával, formaságokkal és látszattal lekötve tartani. Megengedve, hogy az a legjobb, hogy a társadalom a sokaság elnyomásán nyugodjék: a tömeg nem lesz tovább nyugodt, ha lábbal tapodják, hanem türelmetlenül kérdezi az okát, miért nem osztozhatik ő is a társadalom áldásaiban. Ilyen a dolgok tényleges állása, és nekünk abból, a mit meg nem változtathatunk, a legjobbat kell csinálnunk. Jó vagy rossz, a nép gondolkozni akar; és akkor nem fontos dolog-e, hogy helyesen gondolkozzék, hogy az igazság szeretetétől lelkesíttessék és oktattassék, hogy miként keresse azt, hogy czélszerű művelés által ama nagy elvekre vezéreltessék, melyeken vallás és társadalom nyugosznak, és hogy a kétségeskedéstől és féktelen vizsgálódástól, felvilágosodott és erényes emberekkeli társalgás által megóvassék? Anynyi világos, hogy a mint a világ tényleg áll, csak a néptömeg valódi emelése segíthet rajtunk. Semmi más állandó alap nem vethető ránk nézve, csak az emberek lelkében. Bármily nyugtalanító is ez az igazság, ki kell mondani, hogy külső intézmények nem biztosítanak többé. Az intézményeknél hatalmasabb erők jöttek közöttünk működésbe: a nép ítélete, véleményei, érzései; és a tartós állapot iránti minden reményeknek, melyek nem a sokaság előhaladásán alapulnak, meg kell semmisülni.

De még hátra van egy ellenvetés a munkás osztály szellemi emelése ellen, a mely komolyabb mint akármelyik a már megvizsgáltak közt. Azt mondják: „a munkás maga és családja számára csak oly nagy mérvű munka által szerezhethet megélhetést, mely a művelődés eszközeinek használatát lehetetlenné teszi. Szükséges munkái sem időt, sem erőt nem hagynak a gondolkozásra. A nemzetgazdasági tudomány megmutatván, hogy a népesedés a művelődésre szükséges minden eszközökön túl növekedik, a tudatlanság és alárendeltség visszavonhatlan ítéletét mondja ki a munkásra. Ő csak egy célért élhet, hogy életét tengesse. Ő a szellemi, társadalmi és erkölcsi művelődésre nem szentelhet időt és erőt a nélkül, hogy háznépének éhszükségét s a közönségnek elszegényedést ne okozzon. A természet tette e súlyos szükségességet a néptömegre és hiábavaló törekvés haladásról való elméleteinket és álmainkat a természet ellen intézni.“

Ez az ellenvetés nagy erővel nehezedik Európára, és itt ná-

lunk sincs nyomaték nélkül, de ez nem hangol le engemet. Legelőször is azt válaszolom ezen ellenvetésre, hogy az rendesen gyanus forrásból származik. Az leggyakrabban oly emberektől jó, a kik bővölködnek s magukat igen jól találják, a kik többet gondolnak a gazdagságra, mint akármely más emberi érdekre; a kik embertársaik tömegével keveset törődnek; a kik azt akarják, hogy mások az élet minden terhét hordozzák, és a kik előtt bármely társadalmi rend fennállása kedves, mely számukra személyes kényelmet és megnyugtatót biztosít. Az önző epikureus és a jómódu üzér könnyen találhatnak természeti kényszerűséget a dolgok azon állására, mely az élet minden áldásait reájok s minden szenvedéseit embertársaikra halmozza. De senkisé nem ítélné meg, hogy mi a jó vagy szükséges a népnek, hanem csak az, a ki szives részvéttel van iránta, s a kinek igazságszeretete és jóakarata visszaretten ama gondolattól, hogy az emberek egyik felének minden előnyre, másoknak minden hátrányra legyen szabadalma. Én mély gondolkozók és őszinte emberbarátok ítéletét várom e pontra nézve, — ítéletet, mely a nemzetgazdászati, az emberi természet és emberi történelem türelmes tanulmányozása után tehető; sőt még ily tekintélyre sem fogok egykönnyen emberfeleim sokasága iránt kétségbeesni.

Továbbá, a vizsgálat alatti ellenvetés nagy részben ama régi tan ismétlése, hogy „a mi volt, annak ezután is meg kell lenni; hogy a jövőnek mindig csak a múltat kell ismételnit és a közönségnek mindig a járt ösvényt kell tapodni.“ De lehet-e valami világosabb mint az, hogy a világ jelenlegi helyzete sajátságos, előzet nélküli? hogy új erők és új elvek vannak működésben? hogy a tudomány alkalmazása a gyakorlatra rendkívüli forradalmat idéz elé? hogy a munkás helyzete sok helyen nagyban megjavult és szellemi segédeszközei gyarapodtak? hogy visszaélések, a melyeket egykor lényegeseknek gondoltak a társadalomra, s ennek minden rostjaival özszenőve látszottak, már is eltöröltettek? Ott áll-e most az emberek tömege, a hol egynehány századdal ezelőtt? és az új körülmények, ha aggodalommal töltenek el, egyszersmind nem óvnak-e meg a kétségbeeséstől? A jövő, bármilyen legyen is, nem fog a multhoz hasonlítani. A jelennek új elemei vannak, a melyeknek új jót vagy új jajt kell napfényre hozni. E szerint tehát

nincs jogunk az emberi dolgok változhatatlansága alapján a társadalmi előhaladás iránti reménynyel, a menynyire rajtunk áll, felhagyni.

Egy másik tekintet, feleletül azon ellenvetésre, miszerint az élet szükséges munkái lehetlenné teszik az előhaladást, nemcsak az egyetemes történelemből vonható, hanem különösen ezen ország tapasztalásából. A munkás osztályok szellemileg emelkedtek és most is emelkednek hazánkban, és még sem mutatkoznak az éhszükség jelei s azon kilátásunk sincs, hogy a föld legszegényebb népe leszünk. Sőt inkább a legvonzóbb tekintet, mit ez ország nyújt, a munkás tömeg helyzete. Semmi sem érdemli meg annyira közötünk az utazó figyelmét, mint a gondolat és jellem ereje és az önbecsülés, a melyeket történelmünk és intézményeink ébresztettek fel a néptömegben. Vagyonos osztályaink általában hasonlóak más országok ugyanazon osztályaihoz, csak hogy, a mint reméljük, tisztább erkölcsűek; de a nagy munkás tömeg meszsze hátrahagyja más országok munkásait. Egy figyelmes és jóakaratu ember sem társalognak velök a nélkül, hogy meg ne lepjék és gyönyörködtessek erős és egészséges észjárásuk és férfias lelkiületök jelei, miket azoknál észlelhet. És ki van feljogositva, hogy korlátot vessen ezen haladásnak? Az önjavításban az első lépések a legnehezebbek. A nehézség abban áll, hogy felébreszszük az emberek lelkeit, nem abban, hogy működésökben megtartsuk. A világosság és erő minden növekedése segély új nyereményekre.

Egy másik tekintet, feleletül az ellenvetésre, az, hogy még eddig egy közönség sem fogott komolyan azon munkához, hogy minden tagjait tökélyesbitse, úgy hogy a tapasztalásnak kell még megmutatni, mi legyen az elérhető. Nincs még kísérlet téve annak meghatározására, hogy szabadelvü intézkedések menynyire tehetők egyszerre a munkások testére és lelkére nézve. A legmagasabb társadalmi művészet még csecsemő korában van. A nagy szellemek még sehohsem kísérlették meg komolyan megoldani ama feladatot, hogy az emberek tömege miként emelhető. E kísérletnek még ezután kell történni. Mi több, a tömeg sehohsem fogta fel tisztán a haladás igaz eszméjét, és határozta el egész komolysággal azt valósítani. Ez a nagy gondolat azonban lassan-lassan megnyílik előttök, és ennek reudeltetése csudákat művelni. Váltságuknak főképpen tölök maguktól kell jöni. Mások keveset tehetnek érttök,

valamig egy rugó saját keblökben nincs megérintve; s ha ez megtörtént, el nem bukhatnak. A nép, a történelem bizonyítása szerint, csudákat hajthat végre egy nagy eszme ereje alatt. Mily sokat tett és szenvedett az gyakran válságos perczekben, hazáért és vallásért. Saját emelkedésének nagy eszméje csak most kezd benne kifejlenni, és ennek erélyét nem lehet előre megmondani. Egy ilyszerü magasztos eszme, tisztán, világosan felfogva, új életet fuvallana a lelkekbe. E behatás alatt időt és erőt teremtenének magas elhivatásukra és nemcsak magukat, hanem a közönséget is ujjaalkotnák.

Ismét, amaz ellenvetés, miszerint a munkás, ha arra buzditják, hogy lelke emelésére időt és erőt szenteljen, éhhalálra jut és elszegényíti az országot, engem nem képes elcsüggeszteni, midőn a lélek erejét és hatalmát szemügyre veszem. A világegyetemben a lélek a legnagyobb erő. Ez teremtette a menyinet és földet. Ez változtatta a pusztát termékeny földdél, s a távol fekvő országokat egymás szükségéit fedező viszonyos szolgálatra öszszekötötte. Nem annyira a durva vagy természeti erőnek, mint a mesterségnek, az ügyességnek, szellemi és erkölcsi erélynek tulajdonitható embernek a természet feletti hatalma. A lélek az, mi az anyagot meghódította. Attól félni tehát, hogy a nép lelkének felébresztése által azt elszegényítjük és éhhalálra juttatjuk, annyira mint az árnyéktól megrettenni. Én hiszem, hogy a szellemi és erkölcsi erőnek a közönségben való növekedése által, ennek termelő ereje gyarapodni fog, hogy a szorgalom hathatósabb lesz, hogy egy bölcsebb gazdaskodás gazdaságot fog öszszehalmozni, hogy a mesterségnek és természetnek nem képzelt forrásai fognak fölfedeztetni. Én hiszem, hogy az életmódok könnyebbek lesznek abban az arányban, a mint a nép felvilágosodott, önbecsülöl, elhatározott és igazságos lesz. A testi vagy anyagi erőket meg lehet mérni, de a lélek erőit nem; valamint a növekedett szellemi erély következményeit sem lehet előre megmondani. Egy ily közönség győzedelmeskedni fog akadályokon, a melyeket most legyőzhetleneknek tartanak és segédeszközökké változtatja azokat. A belső alakítja a külsöt. Egy nép ereje, lelkében fekszik; és ez a lélek megerősítve és kifejlesztve, öszszhangba hozza a külső dolgokat magával. Egy új világot teremt maga körül, a mely magához illöl. Azonban ha tévednék ezen hitemben; ha időt és művelődési eszközöket biztosítva a tömeg számára, a műszorgalom és tölke ke-

vésbé lennének jövedelmezők, még is azt mondom: áldozd fel egy népnek gazdagságát és nem lelkét. Azt sem hiszem, hogy a közönség phisikai java szenvedne ez által. Egy ország gazdagságának kevesbedése, okozva a szellemi és erkölcsi művelődésre irányzott általános figyelem által, oly következéseket vonna maga után, mik nagyon különböznének azoktól, a melyek restség, mértékletlenség, és tudatlanság által előidézett hasonló apadást követnének. Kétségkívül kevesebb termelés lenne egy ily országban, de a nép jelleme és szelleme sokkal egyenlőbb elosztását eszközölné a termelésnek; és egy közönség jóléte sokkal inkább függ a vagyon elosztásától, mint menyenyiségétől. Midőn a jövőről így beszélek, különös látnoki kegyadományt sem követelek magamnak. Általános szabály, hogy egy ember sem képes határozottan előre megmondani egy nagy társadalmi változás végső, állandó eredményeit. De az előttünk lévő esetet illetőleg nem szabad elcsüggednünk. A vallás egyik kiegészítő része annak hívése, hogy semmi által sem nyerhet egy ország oly bizonyosan boldogságot és maradandó jóllétet, mint polgárai minden osztályának emelése által. Ezt kétségbe vonni, majdnem közel jár a vétkezéshez.

„Ha e hitünk nem áll:

Roskadtak akkor a menny oszlopi,

S a föld alapja elfutó homok.“

Tudom, hogy feleletül mindarra, mi az önművelésnek a munkával való egyesítése lehetőségéről mondatott, ijesztő tényeket hozhatni fel mindennapi életünkből. Mondhatná valaki, hogy hazánkban, minden más országokban ismeretlen előnyök mellett is, igen jelentékeny száma van olyanoknak, kikre a munka terhe igen súlyosan nehezedik, a kik minden erejük megfeszítésével is alig élhetnek, és a kik nyomoru állapotjuknál fogva a szellemi művelődés eszközeitől megvannak fosztva; és ha ez már most így történik, mit várhatunk ezután egy sokkal tömöttebb népességgel? Elismerem, hogy vannak elnyomott munkásaink, a kiknek helyzete nagyon kedvezőtlen a szellem művelésére; de ez okoskodás sokat vesz erejéből, ha ezen rossz okait keressük. Látni fogjuk akkor, hogy az nem külső kényszerűségből, nem idegen ellentállhatlan akadályokból származik, hanem főképpen maguknak a szenvedőknek hibájából vagy tudatlanságából, úgy hogy a munkás lelkének és jellemének emelése egyenesen arra céloz, hogy kevesbitse, ha el nem hárinthatja,

a rosztat. Így következetesen ez az emelés épp abban talál istápolást, a mit ellene felhoznak. E nézetek megerősítésére engedjék meg csupán érintenem okait sok munkás ama nyomasztó helyzetének, mely állítólag, világosan mutatja, hogy a munka és szellemi önművelés nem férhetnek össze.

Először, mily sokat kell ebből a nyomott helyzetből a mértéklenségre vezetni vissza! Menynyi időt, erőt és pénzt nyerhetne a tömeg az önképzésre szigorú józan élet által? Már amaz olcsó orvosság, a tiszta víz, meggyógyítaná a fő rosszakat a tudatlanok és szegények sok családjában. Ha az öszszegeket, melyeket még mindig szeszes italokra pazarolnak, bölcs gondoskodással a nép emelésére fordítanák, minő új világban fognánk élni? A mértékletlenség nemcsak a keresményt emészti fel, hanem az emberek egészségét és lelkét is. Menynyire elbámulnának sokan, ha az ugynevezett mértékletes ivást vízzel cserélnék fel, midőn tapasztalnák, hogy eddig mintegy felhőben, fél-kábultságban éltek, és oly szellemi erélyt éreznének magukban, a melyről előbb nem is álmodtak! Munkájok kevésbé meritené ki, és kevesebb munka kívántatnék fentartásukra; ily módon nemesebb természetök művelésére való tehetlenségök nagy részben elenyésznek. A munkásoknak, minden emberek felett, érdekekben áll a mértékletesség ügye, és nekik nemcsak úgy kellene tekinteni azt az egyént, ki a részegeskedés eszközeinek és csábjainak terjesztésével mesterséget üz, mint saját nemök köz elenségét, hanem mint saját maguk legrosszabb akaróját.

Továbbá, mily sokat lehet a munkások nyomasztó helyzetéről a szoros takarékoság hiányának felróni. Ez ország vagyonsága oly nagymérvű költsékezést hozott létre, mely a munkás osztályra is kiterjedt. Egy honunkbeli ember megvetéssel fordul el oly életmódtól, melyet sok más országban fényüzőnek neveznének. Valóban fontos, hogy az életmód középértéke minden osztályban magasan álljon; azaz, hogy magában foglalja az élet kényelmeit, a csinosság és rend eszközeit lakházainkban és szükségünk olyatén kielégítését, mely képes erőnk és egészségünk biztosítására. Ámde mily sokan fecsérlik keresményeiket oly élvezetekre, miket nélkülözni lehetne és így nincs semmi takarékpénzök a szerencsétlen napokra, s mindig az elszegényedés szélén ingadoznak? A szükségtelen kiadások tesznek sokakat maguk művelésére képtelen szegényekké.

És itt legyen szabad kimondanom, hogy a vagyonosabb munkások között szokásos pazar életmód igen gyakran ellentétben áll maguk és családjaik szellemi művelésével. Mily sokan áldozzák fel közülök a művelődést az étvágynak! Mily sokan áldozzák azt fel a fitogtatásnak, a másokon tultehetés vágyának, a mértékentuli költekezésnek, mik ezen kielégithetlen szenvedélyből erednek! Egy oly duggazdag és élvhajhászó országban mint a miénk, a munkás azon veszélyben van, hogy mesterkéltszükségeket és megromlott izlést sajátítson el; és ennek kielégithetése végett, egészen a gyűjtésnek adja magát és lelkét nyereségért eladja. Páratlan gazdagságunk nem volt tökéletes életjő, feltüzeltte a kívánságot, határtalan siker álmaival rontotta meg a képzelődést, s teméntelen sokaságot taszított mértékfeletti munkákba, lázas törekvésekbe s fölemésztő gondokba. Egy munkásnak, ha csinos házat és egészséges asztalt biztosított magának, semmi egyebet sem kellene az érzékekért kívánni; hanem szabad idejét, és a mi keresményéből megtakarítható, a maga és családjá művelésére, a legjobb tanításra, kellemes és hasznos társalgásra, emberies részvételre és szolgálatokra, s a természetben és művészetben található szépnek élvezetére, kellene szentelnie. Sajnos azonban, a munkás, ha dolga jól kezd menni, nem ismer szorgosabb dolgot, mint hogy a gazdagabb embert majmolja, a helyett, hogy a mit gyakran megtehetne, nemes szerzemények által azon feljül emelkedni törekednék. A fiatalok, különösen, a merter-inas és szolgáló leány, kedvet kapnak a divathoz, és ezen az oltáron igen gyakran feláldozzák becsületességöket, s csaknem mindég az önképzési szellemet a hiu látszatért, ha nem is vétekre, de tudatlanságra kárhoztatván magukat. Nincs-e orvossága ezen ragálynak? Az emberi természet mindig fel lesz-e áldozva a külső máznak? A külső ember örökké győztes lesz-e a belsön? Az érzés nemessége soha sem ébred-e fel közöttünk? Nem kezdődhetik-e éppen e különös pontra nézve reform a munkás osztályok közt, miután ez a vagyonosabbak közt oly reménytelennek látszik. A munkás, kit helyzete oly hangosan int az izlés és szokások egyszerűségére, ne lehetne-e képes helyt állani ama piperevág ellen, mely a gazdagok közt oly sokak lelkét szórja szét és vesztegeti meg? Nem szokhatja-e meg a munkás osztály az embereket nem külső szerencsájök után mérni és teljes megvetéssel viseltetni minden külső csillámra és helyzetre alapított fenhéjázások el-

len? Bizonyos vagyok arról, hogyha ők saját valódi emelkedésök céljából az öltözet és életmód egyszerűségét tanulmányoznák, feljülmulnák értelemben, izlésben, tiszteletreméltó tulajdonságokban és igazi élvezetben a vagyonosok azon nagy részét, a kik puhaságba merültek, s az üres látszat rabszolgái lettek. Ily önmeztagsadás mennyire megkönnyíthetné a munka terhét, s az önművelésre mennyi időt és erőt kimélné meg?

Egy másik oka nem kevés munkás nyomott helyzetének a mint hiszem, az egészség mivoltának és fontosságának nem ismerése. Az egészség a munkás ember vagyona, és neki sokkal inkább kellene e felett örködni, mint a tőkepénzesnek legnagyobb be-ruházásai felett. Az egészség megkönnyíti a test és lélek törekvéseit. Ez képesíti az embert, hogy kevés időben sok munkát hajtsa végre. E nélkül keveset lehet keresni s ezt a keveset is lassu, kimerítő munkával. Ez okokból csak jó jelnek tekintem, hogy a nyomda olcsó munkákat terjeszt közöttünk, a melyekben sok hasznos ismeret adatik az emberi test szerkezetéről, működéseiről és törvényeiről. Nem kis mértékben saját oktalanságunk kifolyása, hogy betegség és erőtelenség meglepnek, minek ellenszere az ismeretben található. Oktattassék csak a néptömeg saját életművezetékének ismeretére; értse meg csak tisztán, hogy a betegség nem esetlegesség, hanem határozott okai vannak, melyek közül sokat elkerülhetni, és a szenvedés, szükölködés, s az ezeket követő szellemi nyomor nagy része el lesz háritva.

Reméllem, nem fogják igen meszsze kitérésnek tartani, ha hozzá teszem, hogy ha a köztársaság népe felvilágosultabb volna ezen tárgyak felől, ismereteit nem csak magán életmódjára, hanem a város kormányzására is alkalmazná, s a közegészségi ügynek kedvező községi intézkedéseket követelne. Ez saját maguk iránti kötelességek. Nekik törvényeket kellene kívánniok a város hathatós tisztítására, annak, akár közkölségen akár magán testület által tiszta vízzel való ellátására, s megakadályozására oly épületek emelésének vagy bérbeadásának, a melyek okvetetlen betegséget terjesztnek. Mily szomorító gondolat, hogy e nagy városban azon áldások, melyeket Isten bővön ad a madaraknak és vad állatoknak, a levegő, világosság és víz áldásai, sok családra nézve oly szükön mértek, vagy annyira telvék tisztátalansággal, hogy a testnek ártanak, a

helyett, hogy erősitenék. Minő orczával dicsekedhetnek Europa és Amerika nagy városai saját polgárosultságukkal, midőn ezernyi-ezerek pusztulnak el határaikon az Isten legszabadabb és legközön-ségesebb ajándéka hiányában! Remélhetünk-e előhaladást oly nép között, mely a természet közös ajándékától el van zárva, és nélkü-lőzi az elemek azon felüditő hatását, miket még a vadak is élvez-nek? Menynyi egészség, menynyi emberélet áldoztatik fel váro-sunkban ama gyakorlat által, miszerint pinczék és lakházak adat-nak bérbe, melyeket nem lehet szellőztetni, melyek nélkülözik a világosság, a szabad lég, a tiszta viz áldásait és a rondaságok eltakarításának eszközeit! Mi törvény által tiltjuk meg a rothadt élelmi szereknek a piaczon való árulását; miért nem tiltjuk meg az oly lakhelyek bérbeadását, melyekben a rothadt, dohos és büszhödt gőzölgések szintoly bizonyos pusztitást okoznak, mint a legrosszabb tápszerek? Ha tudnák az emberek, hogy éppen oly bizonyosan megmérgeztetnek ily barlangokban, mint a megromlott hús és rot-hadó zöldség által, vajjon nem rendelnének-e ki felügyelőket a há-zakra szintugy mint a piaczokra? Nem kellene-e a lakhatatlan helyiségek kibérlését és egyetlen szobába oly nagy tömegek ösz-szezsufolását, a mi okvetetlen betegséget szül és megrontja a szom-szédságot, éppen ugy megtiltani, mint a dögvész behozását? Sokáig időztem e pontnál, mert meg vagyok győződve, hogy egy népnek erkölcsisége, csinos, illemes viselete, önbecsülése és szellemi mű-veltsége, valamint egészségi és phisikai kényelme, semmi külső körülményektől sem függnék inkább, mint a házak minőségétől, a melyekben lakik. Az előszámlált bajok orvossága magában a népben van. A dolgozó népnek követelnie kell, hogy a város egészségi ál-lapota legyen a helyhatósági gondoskodásnak főtárgya, és így cse-lekedvén, egyszerre óvjteák a test és lelket.

Megemlitem még egy okát sok munkás nyomott helyzeté-nek, és ez a restség, ama véték, mely legkönnyebben meglep min-ket. Mily sokan vannak, kik lassan és kedvetlenül dolgozván, keveset végeznek, egy óra munkáját sok órára kiterjesztik, visz-szariadnak a nehézségektől, melyeknek ösztönöznie kellene őket, szegénységben tartják magukat, és így tudatlanságra és nyomorra kárhoztatják családjaikat.

Ezen észrevételekben igyekeztem megmutatni, hogy a munkás

osztályok előhaladásának akadályai ő bennök vannak és ennél fogva elháríthatók. Semmi egyébre sincs szükségök, csak akaratra. A külső nehézség éppen annyiban hátrál és enyészik el előlük, a mennyiben a valódi haladásra hajlandók, a mennyiben saját emelkedésök nagy eszméje lelkeiket elfoglalja. Tudom, hogy sokan nevetni fognak azon föltevésre, miszerint a munkás, a takarékoság és önmehtagadás gyakorlására bírható azon czélból, hogy nemesebb lénynyé válják. De az ily kételkedők, kik egy nagyszerű gondolat vagy nemes föltétel hatalmát soha tapasztalásból nem ismerték, másoknak nem lehetnek birái. Biztosak lehetnek azonban, hogy a lelkesedés nem egészen álom, éppen nem valami oly természetellenes, hogy egyesek vagy testületek valami fensőbb és ihletőbb eszmét ragadjanak meg, mint eddigi vivmányaik.

III.

Miután a munkás emelését tárgyaltam és az ellene felhozott ellenvetéseket megvizsgáltam, utoljára az idők némely körülményeit vizsgálom, melyek a néptömeg előhaladásába vetett reményeket élesztik. Az előmbe szabott határok arra kényszerítenek, hogy igen kevésre szoritkozzam. Először is igen felbátorító körülmény, hogy a munka iránti tisztelet növekvésben van, vagy inkább, hogy a régi előítéletek a kézi munka iránt, mintha az az embert lealjasítaná, vagy alábbvaló spherába helyezné, tűnő félben vannak. Ezen lendület oka sokatigérő; mert az az értelmesség, kereszténység és szabadság előhaladásában található, a melyek mind hangosan kiáltanak a különböző osztályok közé vont korlátok ellen, s különös rokonszenvet és tiszteletet követelnek azok iránt, kik a legnehezebb terheket hordozzák, s a társas élet kényelmeinek legnagyobb részét előteremtik. A munka megvetése, melyről szólottam, hagyomány a régi arisztokratikus előítéleteknek, melyek egykor elitélték a kereskedést, mint uriemberhez illetlent, s hasonló galád eredetű előítéletekkel együtt ki kell halniok. És az eredmény boldogító lesz. Bajos egy oly osztály embereinek tisztelni magukat, kiktől a körülök lévők mind megtagadják a tiszteletet. Az oly elhivatás, melyre mint lealjasítóra tekintenek, oda fog irányulni, hogy az azt követőket is lealjasítsa. El tehát azzal a képzelettel, mintha valami

osztályok előhaladásának akadályai ő bennök vannak és ennél fogva elháríthatók. Semmi egyébre sincs szükségök, csak akaratra. A külső nehézség éppen annyiban hátrál és enyészik el előlük, a mennyiben a valódi haladásra hajlandók, a mennyiben saját emelkedésök nagy eszméje lelkeiket elfoglalja. Tudom, hogy sokan nevetni fognak azon föltevésre, miszerint a munkás, a takarékoság és önmegtagadás gyakorlására bírható azon czélból, hogy nemesebb lénynyé válják. De az ily kételkedők, kik egy nagyszerű gondolat vagy nemes föltétel hatalmát soha tapasztalásból nem ismerték, másoknak nem lehetnek birái. Biztosak lehetnek azonban, hogy a lelkesedés nem egészen álom, éppen nem valami oly természetellenes, hogy egyesek vagy testületek valami fensőbb és ihletőbb eszmét ragadjanak meg, mint eddigi vívmányaik.

III.

Miután a munkás emelését tárgyaltam és az ellene felhozott ellenvetéseket megvizsgáltam, utoljára az idők némely körülményeit vizsgálom, melyek a néptömeg előhaladásába vetett reményeket élesztik. Az előmbe szabott határok arra kényszerítenek, hogy igen kevésre szoritkozzam. Először is igen felbátorító körülmény, hogy a munka iránti tisztelet növekvésben van, vagy inkább, hogy a régi előítéletek a kézi munka iránt, mintha az az embert lealjasítaná, vagy alábbvaló spherába helyezné, tűnő félben vannak. Ezen lendület oka sokatigérő; mert az az értelmesség, kereszténység és szabadság előhaladásában található, a melyek mind hangosan kiáltanak a különböző osztályok közé vont korlátok ellen, s különös rokonszenvet és tiszteletet követelnek azok iránt, kik a legnehezebb terheket hordozzák, s a társas élet kényelmeinek legnagyobb részét előteremtik. A munka megvetése, melyről szólottam, hagyomány a régi arisztokratikus előítéleteknek, melyek egykor elítélték a kereskedést, mint uriemberhez illetlent, s hasonló galád eredetű előítéletekkel együtt ki kell halniok. És az eredmény boldogító lesz. Bajos egy oly osztály embereinek tisztelni magukat, kiktől a körülök lévőek mind megtagadják a tiszteletet. Az oly elhivatás, melyre mint lealjasítóra tekintenek, oda fog irányulni, hogy az azt követőket is lealjasítsa. El tehát azzal a képzelettel, mintha valami

aljas volna a munkában. Valami borzasztó van egy keresztény ember előtt ama gondolatban, hogy a foglalkozás, melyet Isten az emberi nem tulnyomó számára rendelt, akármely emberhez, még a legnagyobbat sem véve ki, illetlen volna. Valóban, ha volna oly foglalkozás, a melyet nem lehetne nélkülözni, és a mely még is lealjasítaná a rá alkalmaztakat, azt mondanám, hogy az egész emberi nemnek osztozni kell benne, és így rendkívüli megosztás által semlegesíteni, a helyett hogy, mint egyedüli elhivatás, egy emberre vagy egy nehányra tétessék. Egy emberi lény se legyen szellemben megtörve, vagy lábbal tapodva az állam külső javáért! A kézi munka nemhogy megvetést vagy lenézést érdemelne, sőt inkább párosítva a szellemi művelődés igazi eszközeivel, a józanabb ítélet, élesebb szemlélődés, teremtő képzelődés és tisztább izlés ápolására hatásabbnak fog mutatkozni, minden más elhivatásnál. Ember a kevésről, Isten a sokról gondoskodik; és a sok végre, úgy fog találatni, hogy birtokában van az előhaladás leghatályosabb eszközeinek.

Korunk egy másik felbátorító körülménye egy népszerű irodalom teremtése, mely a munkás osztálynak elérhetővé teszi az ismeret eszközeit, bármely ágban akarja magát művelni. Az értéktelen kötetek közt is, melyek a nyomdából csupa mulattatásért kikerülnek, minden szakban vannak nagybecsű könyvek, kiadva az olvasó tömeg javára. Megbecsülhetlen igazságok aknáit nyílnak így meg mindazok előtt, kik el vannak határozva gondolkozni és tanulni. Az irodalom most minden szükséglethez alkalmazza magát; és én nem kétlem, hogy nem sokára egy új alakja jelenik meg a munkás osztályok különös hasznára. Ennek az lesz feladata, hogy megmutassa a különböző hasznos mesterségek előhaladását, fentartsa azok feltalálóinak és azon embereknek emlékét, a kik nagy fölfedezések által a világot lekötelezték. Minden mesterségnek kitűnő neve van a maga történelmében. Némely ipar-ág, azok között, a kik üzték, bölcsészeket, költőket, igazi lángelméket számíthat. Azon javaslatot kívánám tenni e társulat tagjainak: ha vajjon egy sor előadás, a végre rendezve, hogy a fontosabb mesterségek történetét előterjeszse, s azon nagy áldásokat, melyeket azok a társadalomra árasztottak, valamint azon kitűnő egyének jellem- és életrajzait, a kik azokat gyakorolták, nem tenne-e sokat a nép oktatásá-

ra, s egyszersmind emelésökre? Egy ily felolvasás a meszsze multba vinné őket, sok érdekes tanulságot tárna fel előttök, s egyszersmind oly emberekkel ismertetné meg, a kiket mintául választ-hatnának. Még tovább szeretném menni. Nagy örömmel fognám szemlélni, hogy egy fontos mesterség gyakorlóí évfordulati ünnepet tüznek ki azoknak emlékezetére, a kik arra erényeik, fölfedezéseik, lángeszök által fényt árasztottak. Ideje hogy a megtisztelések magosabb elvek szerint legyenek odaitélve, mint a melyek a mult idők itéletét vezérelték. A nyomda feltalálója, a delejtü fölfedezője, azok a férfiak, kik a gőzerőt a gépekre alkalmazták, bizonyosan sokkal inkább lekötelezték maguk iránt az emberi nemet, mint a hóditók vérengző faja, sőt mint sok jó fejedelem. Az őskor istenségre emelte a búza és hasznos növények első termesztőit és a fémek első kovácsait; és mi, a világ ezen érettebb korszakaiban, még nagyobb nevekkel dicsekedhetünk a hasznos mesterségek évkönyveiben. Mozdítsátok elő emlékök fennmaradását, hogy nemes versenyt gyulaszson azokban, kik az ő munkáikba léptek.

Egy másik körülmény, mely a munkás osztály előhaladásának reményére felbátorít, azon helyesebb nézetekben található, melyeket a munkások gyermekeik nevelését illetőleg kezdenek elsajátítani. Valóban ezen alapon kell minden osztályok iránti reményünknek főképpen nyugodni. Mindenik főleg az ifju nemzedékre fordított gond által emelkedhetik. Nem azt akarom mondani, a mint néha hirtelenkedve állitják, hogy csak is a fiatalság haladhat elő. Én egy életkor iránt sem esem kétségbe. Azon emberek, kik harmincz vagy ötven esztendőt éltek, ne érezzék magukat ugy, mintha az ajtó előttök be volna zárva. Minden ember, a ki szomjuhozik valamivel jobbá lenni, egy zálogot bir ezen óhajtságban, hogy munkája nem lesz hiában. Senki sem igen vén a tanulásra. A világ, első óránktól az utolsóig, a mi iskolánk, és az egész életnek csak egy feladata van: a nevelés. Csakugyan a gyermek meg nem romolva és meg nem keményedve, a legreményteljesebb tárgy, és én azt hiszem, hogy sokkal többet fognak ezután a gyermekekért tenni mint eddig, hogyha lassanként nagyobb érvényre jut egy egyszerű igazság, melyről azt hinné az ember, hogy sokkal egyszerűbb, sem-hogy magyarázatot kívánna, s mégis mind e mai napig szándékosan el van hanyagolva, t. i. hogy a nevelés üres külszin, család, ha

nincs ügyes és tanult nevelők kezébe letéve. Egy tanító hivatásának méltóságát kezdik megérteni. Az a gondolat, hogy egy hivatal sem versenyezhet komolyságban és fontosságban a gyermeknevelés hivatalával, kezd ránk viradni: hogy az ügyesség, az ifjat erélyre, igazságra és erényre képezni, többet ér, mint a többi mesterségek és tudományok ismerete, és hogy ennél fogva a kitünőt tanítók buzdítása, az első kötelesség, melylyel egy község maga iránt tartozik. Azt mondom, hogy az igazság kezd derengeni; és ennek a maga útján haladnia kell. Minden osztály, de kivált a munkás osztály, gyermekeinek nevelése mindeddig nagyon is általános, készületlen és ügyetlen kezekre volt bízva, s azért természetesen az iskola egészben véve nem sokkal volt több egy névnel. Egy iskola egész becse a tanítóban fekszik. Összehalmozhatjátok a legdrágább tanszereket az oktatáshoz; de egy értelmes és tehetséges tanító nélkül nem igen ér többet egy rakás limlomnál; míg egy ily tanító külső tanszerek nélkül a legörvendetesebb eredményeket mutathatja fel. A mi egyetemünk dicsekszik, még pedig méltán, az ő könyvtárával, gyűjteményeivel és természettani műszereivel; de ezek élettelenek és haszontalanok, ha az emberek, a kik használják, értékessé nem teszik. Egynehány jeles ember, a ki a tanítványok lelkét megérteni, hozzáférni, buzdítani képes, többet ér mind ezen segédszereknél. S ezt azért mondom, mert közönségesen azt gondolják, hogy a munkás osztály gyermekei azért nem haladhatnak elő, mert szülőik képtelenek egy rakás könyvet és más tanszereket megszerezni. De a nevelésben nem a különféle könyvek és műszerek a főkellékek, hanem a kitünőt tanítói kar. Igazat szólva, egy kevés könyv jobbat tesz, mint a sok. A nevelés feladata nem annyira az, hogy bizonyos mennyiségű ismeretet adjon, hanem hogy a tehetségeket felébressze s a tanítványt saját szelleme használatára megtanítsa; és egy könyv oly ember által tanítva, ki érzi, miként lehet eme czélt elérni, többet ér egész könyvtáraknál, a mint ezeket rendesen olvassák. Nem szükséges, hogy az ifjuságnak sokat tanítsanak, hanem hogy keveset, de bölcsen, alaposan és életteljesen. Például, nem szükség, hogy a tanítványt a világtörténeten, az özönviztől kezdve a mai napig, átvezessék. Segítsétek csak abban, hogy egyetlen történelmet értelmesen olvasson, a történelmi bírálat elveit annak előadására

alkalmazza, az események okait és okozatait nyomozza, a tények indító okaiba behasson; hogy az emberi természet működéseit, abban a mit tesz és szenved, vizsgálja, a tényekről és jellemekről részrehajlatlanul ítéljen, a mi nemes, azzal rokonszenvezzen; egy korszak szellemét a miénktől különböző alakjaiban fölfedezze, a nagy igazságokat, melyek részletekbe vannak burkolva, meglelje, s egy erkölesi világrendet, megtorlást, minden romlottságok és változások közt, megismerjen; hadd tanuljon meg egy külön történelmet ekként olvasni, és megtanult m i n d e n történelmet olvasni; el van készülve, ha jövőben ideje lesz, az emberi események egész folyamát tanulmányozni; ő ezen egyetlen könyv által jobban van nevelve, mint volna minden történelmek által, minden nyelvekben, a mint közönségesen tanítják. A munkás gyermekei nevelésének soha sem kell megszűnni a könyvek és tanszerek hiánya miatt. A t ö b b jót tenne, de az e l é g könnyen megszerezhető. A mire nekünk szükségünk van, az a lélektudományyal ismeretes tanítók faja, felvilágosodott férfiak és nők, a kik tisztelik az emberi természetet a gyermekben és törekednek megérinteni és gyöngéden kifejteni legjobb tehetségeit és érzelmeit; és a kik egészen erre szentelik magukat, mint az élet nagy czéljára. Én hiszem, hogy ez a jó el fog jöni, de lassan jő. A minta-iskolák felállítása mutatja, hogy ennek szükségét kezdik érezni. Ez a jó azt követeli, hogy a közönség a nevelést olyannak ismerje el, mint a mely legmagasabb érdeke és kötelessége; követeli, hogy az ifjuság nevelői a pénzkereső osztályok előtt elsőséggel birjanak, és hogy a divathölgy a tanítónő után következzen; követeli, hogy a szülők áldozzák fel a fényüzést és mulatságot a lehető legjobb segédszerek és tanítók megszerzésének gyermekeik számára. Nem állítom, hogy a pénzbeli nagy díjazás képes lenne jó tanítókat teremteni, ilyenek egyéni belső ösztön és a nevelés ügye iránti nemes érdeklődés által lesznek; azonban a jó ösztönnek külső körülmények által kell támogatni; és a nevelés eszközei mindig arányban lesznek azon tisztelettel, melyben a tanítói hivatal a közönség előtt áll.

Szerencsére a mi országunkban a nevelésnek, ennek természetének és legnagyobb fontosságának eszméje, hallgatag működésben van és tért foglal. A kik közülünk egy félszázadra visszatekinthetnek, az iskolákban s az oktatás-ügyben nagy és valódi

előhaladást látnak. E mozgalmat bátoríthatja nálunk az a körülmény, hogy itt semmi sem hiányzik a munkás osztály lelki emelésére, hanem csak az, hogy a gyermeknek ösztönt adjunk, s a gondolkozás mesterségét már zsenge életkorában helyesen és erélyesen vezessük; mert ha ez előkészület meg van téve, a jövő életviszonyok csaknem maguktól tovább fejtik az előhaladás művét. A szabad intézmények egyik megbeesülhetetlen jótéteménye az, hogy a szellemet folyvást ébren tartják; hogy a gondolkozásra és vitatkozásra gyors következással szolgáltatnak elevenítő tárgyakat. Egy egész nép ugyanazon perczen indittatik elmélkedésre, okoskodásra, ítéletre és cselekvésre mély és egyetemes értékű dolgok felett; és a hol a gondolkozási képesség bölcs mívelést nyert, a szellem öntudatlanul, csaknem ellenállhatlan rokonszenv által tartatik örökös foglalkozásban. A lélek, mint a test, azon éghajlattól függ, a melyben él, a levegőtől, a melyet lélegzel; és a szabadság leyegője annyira rugalmas, felderítő és fejlesztő hatású, a miről kényuralom alatt nem is álmodhatni. A szabadság ezen ingere azonban keveset ér, ha csak a lélek meg nem tanult az igazság el-sajátításáról gondolkozni. A gondatlanok és szenvedélyesek a szabadság által csak romboló szélsőségre ragadtatnak.

A munkás emelése iránti reménynek utolsó, és a legfőbb és legtartósabb alapja, a kereszténység elveinek tisztább kifejlése. E vallás jövendőbeli befolyásait a multból nem ítélni meg. Ez ideig politikai emeltyüt csináltak belőle s más módon is meghamisították. De igazi szellemét, a testvériség és szabadság szellemét kezdik megérteni, és ez meg fogja semmisíteni a munkát, melyet ellenkező elvek századokon át folytattak. A kereszténység az egyedüli hathatós orvossága az ujkori civilizáció rettentő bajainak; ama rendszernek, mely azt tanítja követőinek, hogy mindent magukhoz ragadjanak, minden ember fölé emelkedjenek, mert ez az élet nagy czélja. Egy ily civilizáció természetes gyümölcsei: megvetése mások jogainak, csalás, elnyomás, ezinkosság a kereskedésben, számitás nélküli kalandok és kereskedelmi vonaglások, mind arra irányulván, hogy a munkást elszegényítsék, s minden állást bizonytalanná tegyenek. Szabadulásnak kell jöni, és csak a keresztényi elveknek, az egyetemes igazságnak és egyetemes szeretetnek a társadalmi intézményekre, a kereskedelemre, az üzletre és gya-

korlati életre való új alkalmazásából jöhet. Ez az alkalmazás megkezdődött, és a munkásnak mindenekfelett éreznie kell ennek boldogító és felemelő befolyását.

Ezek azon körülmények, melyek a munkás osztály emelése iránt reményt keltenek. Ezekhez a felbátorítás más erős okait lehetne adni, melyek az emberi természet elveiben, az Isten tökélyeiben és gondviselésében és az ő igéje profétai jelentéseiben találhatók. De ezeket elmellőzöm. Mindezekből erős reményt meritek az emberi tömeg iránt. Én nem látom és nem láthatom át, hogy a kézi munka és önművelés miért ne haladhatna barátságos egyesülésben. Én nem látom át, hogy a munkás miért ne tehetne szert finom szokásokra és modorra éppen úgy mint más emberek. Nem látom át, a társalgást szerény hajlékában miért ne fűszerezhetné élczczel és ne emelhetné értelem által. Nem látom át, hogy munkái közt szemeit miért ne függeszthetné maga körül az Isten dicső teremtésére, és miért ne erősödhetnék és ujulhatna meg ezen szemlélés által. Nem látom át, hogy a nagy eszmék, melyek lelkesítik az emberiséget, a végetlen atya, a tökély, Istenhez való közelségünk és lételünk céljának eszméi, miért ne lehetnének világolók és erőteljesek a munkás lelkében is. A társadalom, a mint hiszem, egy oly állapot felé halad, a melyben bámulattal tekintend vissza az emberi tehetségek jelenlegi elhanyagolására és elferdítésére. Egy szélesebb körű philanthropia kifejlésében, a testvériség keresztény szellemének elterjedésében, minden emberi lény egyenlő jogainak elismerésében, egy jobb kor hajnallatát és ígérétét birjuk, a mikor egy ember sem fosztatik meg az emelkedés eszközeitől, hacsak nem saját hibája által; mikor ama gonosz tan, mely méltó nemünk főellenségéhez, hogy a társadalmi rend az emberi tömeg elnyomását kívánja, borzalommal és utálattal utasittatik vissza; mikor az lesz a közönség nagy feladata, hogy eszközöket és befolyást gyűjtsön össze minden osztályok legjobb erőinek felébresztésére; a mikor sokkal kevesebbet költenek a testre és többet a lélekre; a mikor nemközönséges tehetségű emberek küldetnek ki, hogy világosságot és erőt vigyenek az emberi élet minden köreibe; a mikor terjedelmes könyvtárak, termék- és műtárgyak gyűjteményei, és mindazon intézetek, melyek által a nép finomodhatik és nemesedhetik, lesznek felállítva és megnyitva; és a mikor az élet

terhes munkái, ezen magosabb befolyások bölcs elegyítése által, az emberi emelkedés eszközeivé tétetnek.

Ilyenek az én reményeim a munkásosztály értelmi, erkölcsi, vallásos és társadalmi emelése iránt. Azonban nem lennék hű magamhoz, ha nem adnám hozzá, hogy valamint reményeim, úgy félelmeim is vannak. Nincs időm, hogy e pont körül tovább vizsgálódjam; de ennek megérintése nélkül, nem adnám önöknek az egész igazságot. Nem akarnám eltitkolni magam vagy mások előtt az igazi jellemét azon világnak, a melyben élünk. Az emberi tökéletlenség bizonytalanságot borít a jövőre. A társadalom, mint a természeti világ, rettentő elemeket hord keblében. Ki remélheti, hogy a viharok, melyek átüvöltöttek az elmúlt századokon, minden erejüket kiöntötték volna? Lehetséges, hogy a munkásosztályok, gondatlanságuk, szenvedélyességök, a vagyonosabbak iránti irigységök, s a pártok és politikai vezérek iránti meghódolásuk által, fényes kilátásainkat sötétséggé változtatják, a reményeket, melyeket a philanthropia jelenleg egy boldogabb és szentebb társadalmi állapot felől táplál, megsemmisítik. Lehetséges az is, a dolgok ezen rejtélyes állapotában, hogy a rossz oly okokból jó reájok, melyek a jónál egyebet nem ígérek számukra. Jelenleg az a törekvés és általános ohaj, hogy az ország gazdaggá tétessék, és tény gyanánt veszik, hogy növekedő vagyonossága szükségképpen boldogítani fog minden osztályokat. De bizonyos-e az az eredmény? Nem lehet-e egy ország gazdag, és mégis a nép nagy száma fájdalmasan elnyomott? Angliában, a világ leggazdagabb országában, mily szomorú, mily lealázott a földmives és gyárookban dolgozó osztályok állapota? Azt gondolják, hogy hazánk intézményei biztosítékot nyújtanak aziránt, hogy a növekedő vagyonosság itt egyenlőleg boldogítani s előre vinni fogja a közönség minden részét. Reméllem, hogy úgy lesz, de nem vagyok bizonyos. A jelen időben nevezetes fordulat történik a mi helyzetünkben. A gőzhajózás tökélyesítése félig megsemmisítette az Európa és Amerika közti távolságot, és a feltalálások előhaladása a két szárazföldet mind közelebb meg közelebb hozza egymáshoz. Mi ujjongó örömmel üdvözöljük a mesterségek e diadalát. Ugy tekintünk ama közel időre, midőn e város egy sor gőzhajóval lesz öszszecsatolva Angliával, mint történelmünk egyik büszke korszakára. Hogy a műforgalomnak nagy, ideiglenes lökés

adatik, s hogy vagyonunk és számunk növekedik, a felett nem lehet kétség, de ez csekélyebb dolog. A nagy kérdés az, hogy fog-e a nép állandólag előre haladni az élet kényelmeiben s még inkább értelemben és jellemben, legmagosabb tehetségei és érzelmei művelésében? Nem elég szaporodni, ha szaporodásunk más népes helyekéhez hasonló lesz. Jobb ugy maradni a mint vagyunk, sőt jobb hanyatlani, mintsem akármely nagy városnak, akár a mult, akár a jelen korbelinek, nyomdokaiba lépni. Nem kétlem, hogy az Isten gondviselése alatt Európa és Amerika közeledése utoljára áldást hozó lesz mindkettőre nézve; de vigyázásunk nélkül, a közelebbi hatások többé-kevésbé károsak lehetnek. Nem lehet kételkedni, hogy egy időre, sokan közülünk, főképpen a vagyonosabb osztályból, külföldi befolyás által mindinkább meghódítottatnak, az ó világ intézményeivel inkább rokonszenveznek s szellemét és szokásait inkább elsajátítják. Nekünk, mint népnek, erkölcsi függetlenségre van szükségünk. Mi meghajlunk az előtt, a mi „nagy“ más országokban s egy időre mindinkább szolgálaiak leszünk utánzásunkban. De ez, jóllehet rossz, még sem lehetne a legrosszabb következmény. Azt kérdem, mi lesz annak a hatása, ha Európa munkás osztályait kétszerte közelebb hozzuk magunkhoz, mint a hogy most vannak? Nem vagyunk-e a versenyzés veszélyének kitéve, a mi elnyomja az itteni munkás osztályokat? Megállhat-e az itteni munkás a maga helyén Európa félig kiéhezett, tudatlan munkásaival szemben, a kik bárminő bérért dolgoznak, és a kik önképzésükért soha egy óra feláldozásáról sem gondolkoznak? Nincs-e veszedelem, hogy az Európával való nevedő közlekedéssel áthozzuk ama szembeötlő, rémletes ellentéteket, melyek ott egy népet elkülönzött nemzetekre osztanak? Mintsem a mi munkás osztályunk európai népséggé válják, egy jó ember szinte inkább óhajthatná, hogy örökös viharszelek a tengerről minden hajót elseperve, a két félgömböt teljesen elválasszák egymástól. Az ég óvjon meg minket az Európával való közelebbi öszszeköttetés kilátásba tett jótéteményeitől, ha ezzel együtt el kell jöni azon lealázásnak is, melyet látunk vagy olvasunk nagy városainak tisztátalan szegényeiről, gyárainak munkával tulterhelt dolgozairól, tudatlan és félig vaddá tett parasztjairól? Akármit — mindent meg kell tenni, hogy megmentsük magunkat ama társadalmi roszaktól, a melyek eléktelenítik

az ó világot, és hogy létrehozzunk itt egy értelmes, igazlelkű, öntisztelő népséget. Ha ez a cél azt kívánná, hogy jelenlegi életmódunkat megváltoztassuk, hogy a külföldi özszeönttetésünket megszorítsuk, az Európával való kereskedelmi és gyári versenytől elálljunk; ha azt kívánná, hogy nagy városaink megszünjenek nevedni, és hogy kereskedő népségünknek egy nagy része visszaterjen a munkához, ezen követeléseknek engedelmeskedni kellene. Egy dolog világos, hogy t. i. jelenlegi civilizációnk erős hajlamokat rejt magában a közönség egy nagy részének értelmi és erkölcsi elnyomására; és e befolyást fontolóra venni, tanulmányozni, szemmel tartani és leküzdeni kellene azzal a szilárd, ünnepélyes elhatározással, hogy semmi áldozat sem lesz kimélve, a melylyel annak ellentállhatni.

A most említett félelmek talán alaptalanok. Nem kívánom, hogy azokban osztozzanak. Célom el lesz érve, ha rábirhatom önöket, hogy rendesen és buzgón tanulmányozzák a változások és intézkedések befolyását a munkás osztály jellemére és helyzetére. Nincs tárgy, a melyre az önök gondolatának gyakrabban kellene fordulni, mint erre. Sokan önök közül más kérdésekkel bibelődnek, mint pl. a közelebbi elnök-választás valószínű eredményével, vagy e vagy ama párt kilátásaival. De ez jelentéktelen szemben azon nagy kérdéssel, hogy vajjon az itteni munkás osztályok az európai alsóbb osztályok tudatlanságára és elnyomására vannak-e rendeltetve, vagy vajjon biztosíthatják-e maguknak az értelmi és erkölcsi előhaladás eszközeit? Önök csalódnak, önök hűtlenek maguk iránt, midőn megengedik, hogy a politikusok önöket saját önző céljaikra használják fel, és elvonják ezen nagy kérdésektől. Adják ennek az első helyet gondolataikban. Vigyék el magukkal ezen előadásról; hányják meg egymás közt; tanulmányozzák mikor egyedül vannak; s a legjobb fők önök közt dolgozzanak rajta; határozzák el, hogy részökről semmi sem fog hiányozni, hogy a szellemi és erkölcsi jóllét eszközeit maguk és maradékaik részére biztosítsák.

Ezen előadásokban kifejeztem a munkás osztály iránti élénk érdekeltségemet; de nem fogom pártjokat, esupán mint munkásoknak. Lelkem vonzódik hozzájuk, mert ők képezik az emberi nem nagyobb részét. Az én nagy érdekeltségem az emberi természetben van, és a munkás osztályokban, mint annak legszámosabb képvi-

selőiben. Azok előtt, kik megvetéssel vagy teljes bizalmatlansággal tekintenek az emberi természetre, ily beszéd csupa alakosságnak tetszhetik, vagy ugy tekinthető, mint jele a képzelődés és érzés uralkodásának az ítélet felett. Ám legyen! E hitetlenek szánalmát viszonzozhatom. Az ő csudálkozásuk az én hiszékenységem felett nem mulhatja feljül a fájdalmas bámulást, melylyel én az ő ember-társaik java iránti közönyüket tekintem. Daczára minden kétségeiknek és csufolódásaiknak, az emberi természet rendkívül drága előttem. Midőn látom azt legtökélyesebb arányaiban kinyilatkoztatva a Jézus Krisztusban, csak tisztelni tudom azt, mint az Isten-ség igazi templomát. Midőn látom kijelentve minden idők nagy és jó embereiben, áldom az Istent annak magas rendeltetése sokszorozott és nevedő zálogaiért. Midőn látom szétzúzva, leverve, elfojtva tudatlanság és véték, elnyomás, igazságtalanság és emésztő munka által, sirok érette, és érzem, hogy minden embernek késznek kellene lenni megszabadításáért szenvedni. Reméllem és remélenem kell előhaladását. De midőn ezt mondom, nem hunyok szemet közvetlen veszélyeire. Nem vagyok biztos, hogy sötét felhők és romboló viharok nem gyűlnek-e éppen jelenleg is a világ fölé. Midőn visszatekintünk az emberi nem rejtélyes történelmére, látjuk, hogy a gondviselés rettenetes forradalmakat használt eszközül a századok visszaéléseinek elsöprésére, és az emberiségnek jelen álláspontjára emelésére. Vajjon ily forradalmak nincsenek-e készen a mi időnk számára is, nem tudom. A keresztény világ jelenlegi civilizációja sok jelt mutat a kétség és gyanu felébresztésére; az egyenes ellenségeskedésben áll a kereszténység nagy eszméivel; az önző, pénzsomjas és érzéki. Egy ily civilizáció nem állhat, nem szabad fenállnia örökre. Hogy miként lehet elmozdítani, nem tudom. Reméllem azonban, nincs arra kárhoztatva, hogy mint a régi civilizáció, vérbe fulasztassék. Én bizom, hogy századok műveit nem kell erőszakkal, ragadozással és mindent emésztő karddal lerombolni. Én bizom, hogy a meglevő társadalmi állapot valami jobbat rejt keblében, mint a mit eddig felmutatott. Én bizom, hogy jöni kell egy fényesebb jövőnek, nem a pusztulásból, hanem a jelen fokozatos, jobbitó változásaiból. Azon változások közt, melyektől az új világ szabadítását várom, egyike a főbbeknek a munkás osztály értelmi és erkölcsi emelése. A lökéseknek, melyeknek

átalakítani és éleszteni kell a társadalmat, valószínűleg nem felsőbb, hanem inkább lenézett rétegeiből kell jöni, és ezen utóbbiak közt örömmel látom, hogy új szükségek, elvek és törekvések kezdenek kifejlenni. Szolgáljon nekünk buzdításunkra, a mi már meg van nyerve; öntsön bizalmat belénk egy atyai gondviselésben való hit; és ha reményeinkben csalatkoznánk a jelenre nézve, soha se kételkedjünk, hogy az emberi természet nagy érdekei mégis biztonságban vannak mindenható barátja szemei és gondjai alatt.
